

EDEBİYAT PATRONAJI AÇISINDAN DAMAT İBRAHİM PAŞA
DÖNEMİNE DAİR GENEL BİR DEĞERLENDİRME
A GENERAL EVALUATION ABOUT THE PERIOD OF DAMAT
İBRAHİM PASHA IN TERMS OF LITERARY PATRONAGE

SEVDA ÖNAL KILIÇ

Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Assist. Prof. Dr., Ataturk University, Faculty of Letters, Department of Turkish Language and Letter
sevdaonal@atauni.edu.tr

ORCID ID: orcid.org/0000-0003-4497-8409.

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi-Journal of Turkish Researches Institute
TAED-61, Ocak-January 2018, Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-*Article Types* : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-*Received Date* : 20.11.2017
Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 13.12.2017
Sayfa-*Pages* : 1-14
DOI- : <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat3844>

www.turkiyatjournal.com

<http://dergipark.gov.tr/ataunitaed>

This article was checked by iThenticate or Turnitin.

EDEBİYAT PATRONAJI AÇISINDAN DAMAT İBRAHİM PAŞA
DÖNEMİNE DAİR GENEL BİR DEĞERLENDİRME
A GENERAL EVALUATION ABOUT THE PERIOD OF DAMAT İBRAHİM
PASHA IN TERMS OF LITERARY PATRONAGE

SEVDA ÖNAL KILIÇ

Öz

Osmanlı Devleti'nde XVIII. yüzyıl kültür, sanat ve özellikle klasik Türk şiiri açısından renkli ve üretken bir dönem olarak yaşanmıştır. Bu asrın zengin ve renkli kültür tablosunun oluşmasında özellikle sanat ve kültüre düşkünlükleriyle bilinen yöneticiler ve onların çevresinde oluşan edebiyat çevreleri etkili olmuştur. Yüzyılın başında III. Ahmet ve Sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın kültür, sanat ve edebiyata olan ilgisi, daha sonra "Lale Devri" olarak adlandırılacak bir dönemin yaşanmasına neden olmuştur. III. Ahmet ve Sadrazam Damat İbrahim Paşa, Lale Devri'nde adlarına en fazla kaside yazılan iki isimdir. Yapılan çalışmalar, sadrazam adına yazıldığı tespit edilen 242 kaside ile Damat İbrahim Paşa'nın, bu dönem edebiyat çevreleri için en önemli kültür hamisi olduğunun bilgisini vermektedir.

Bu çalışmada bir kültür ve edebiyat hâmesi olan Damat İbrahim Paşa'nın patronaj faaliyetleri, yaptırdığı tercüme ve adına yazılan telif eserler ile şiirler üzerinden incelenerek dönemin sosyo-kültürel yapısının edebiyat patronajına etki çerçevesi değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Damat İbrahim Paşa, hami, patronaj, klasik Türk şiiri, kaside.

Abstract

18th century was a colorful and productive period of Ottoman Empire in terms of culture, art and especially classical Turkish Poetry. Administrators and the literary milieu around them who were known with their enthusiasm of art and culture were especially influential on the construction of the rich and colorful cultural picture of the period. Ahmet III's and the Grand Vizier Damat Ibrahim Pasha's interest in the culture, art and literature at the beginning of the century caused the beginning of a new period called 'Tulip Age'. Ahmet III and the Grand Vizier Damat Ibrahim Pasha are the two figures to whom most eulogies were attributed. The studies show that Damat Ibrahim Pasha about whom 242 eulogies were written was the most important cultural patron of the literary milieu of that period.

In this study, one of the cultural and literary patrons, Damat Ibrahim Pasha's patronage activities will be analysed through the translations he got done, copyrighted works about him and poems and the influence of socio-cultural structure of the period upon the literary patronage will be evaluated.

Key Words: Damat Ibrahim Pasha, patron, patronage, classical Turkish Poetry, eulogy.

Giriş

Sanat eseri bireysel bir yeteneğin ve üretimin ürünü olmakla birlikte, eseri ortaya çıkaran sanatçı, içinde bulunduğu toplumun ve kültür dediğimiz sosyal yapının bir parçasıdır. Bu bağlamda sosyal bir kavram olarak değerlendirilen sanat, sanatçıyı toplumun diğer fertleriyle ikili veya çok katımlı bir ilişki içine sürükleyecek bir yapıya sahip olmaktadır. Bahsedilen ikili ilişkilerin en eski ve kurumsal olanı, yönetim ve gözetim (<http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com>) (05.11.2017), anlamlarına gelen, “patronaj” kavramıdır.

Kökeninde karşılıklı alıp verme bir başka ifadeyle hediyeleşme olan himaye (koruyuculuk, patronaj) kavramını sosyal antropologlar, büyüklük ve güç gösterisiyle açıklarlar (Mauss 2011: 205-207). Karşılıklı fayda ilişkisi çerçevesinde şekillenen himaye ve hediyeleşmenin kökeni sosyal antropolojide arkaik toplumlarda dahi görülürken hediyeleşmenin patronaja dönüşmesi daha yakın zamanlı olarak ortaçağ toplumlarına tarihlendirilir. *Ortaçağ Avrupası'nda, daha sonraları Mesenlik olarak kavramlaşmış olan, patronaj kültürü, soyluluk sembolü olmanın yanı sıra siyasi görüş ve ilkelerini edebiyat yoluyla halka yaymanın bir vasıtası olarak* (Anar 2012: 43) seçkinler arasında kabul gören bir gelenek olarak ortaya çıkmıştır. Doğu kültüründe ise savunmacı devlet anlayışının kültür ve sanat alanlarında da etkin olduğu Türk devletlerinde yöneticilerin sanatı himayesi, ilk Türk devletlerinden itibaren yaygın bir devlet geleneği olarak devam ettirilmiştir. İslam kültüründe, İslam peygamberinin kendisine kaside sunan şaire hırkasını hediye etmesi, İslam devlet yöneticileri arasında kutsallıkla ilişkilendirilen bir geleneğin başlangıcını oluşturmuştur. Hem Doğu hem de Batı kültürlerinde devlet yöneticileri ve seçkinler arasında gelenekleşen patronaj/himaye kavramında şair, kendisini ve eserini sosyo-ekonomik güvence altına alırken; hami, patron içinse bu ilişki otorite ve soyluluğun bir temsili olarak kabul edilmiştir.

Edebiyat patronajı, sanatçının sosyalleşmesinin doğal bir sonucu olarak iletişim kurduğu yöneticiler merkezinde şekillenir. Bu iletişim, edebiyatçıların belirli edebiyat çevrelerinde, sanat koruyucusu isimler etrafında bir araya gelmeleriyle mümkün olur. Söz konusu edebiyat çevreleri, Batı kültürlerinde kabul şartları ve sistematığı keskin kurullarla belirlenmiş kanonik topluluklarda oluşurken Doğu toplumlarında daha ziyade himayeci devlet yöneticilerinin saraylarında başlayıp gittikçe daha alt kademelerdeki yöneticilere kadar genişleyen bir sistemde yaygınlaşıp devam etmiştir.

Osmanlı edebiyatı tarihinde de sanatçıların bazı dönemlerde bazı merkezlerde toplandıkları görülür. Bu merkezleri merkezden taşraya doğru bir incelemeye tabi tutan İpekten (1996: 11), *Divan Edebiyatında Edebi Muhitler* isimli çalışmasında, Osmanlı şairlerinin öncelikle İstanbul'da padişah sarayı ile sırasıyla sadrazam ve vezirlerin saraylarında, devlet yöneticilerinin saraylarında ve dönemin aydın, koruyucu seçkinlerinin konaklarında himaye edildiklerini; taşrada ise başta şehzade sarayları ve kültür şehirlerindeki sanat koruyucularının konaklarında himaye edildiklerini ifade eder. Söz konusu yöneticiler cömert ve koruyucu olmakla birlikte sanatçı kimlikleri ile de ön plana çıkan, iyi sanat eserini anlayıp değerlendirebilecek kültürel birikime sahip isimlerdir.

Osmanlı devletinin patronaj geleneği, İslamiyet öncesi Türk devletlerinin savunmacı devlet anlayışı kaynaklı himaye kültürüne, İslami dönemde, İslam

peygamberinin şairini ödüllendirmesine bağlanan, sünnet algısının eklenmesi ve Timur-Herat ekolü yönetim tarzının modellenmesiyle yeni boyutlara ulaşmıştır.¹ Söz konusu şair meclislerinin Osmanlı hanedanı içerisinde I. Bayezid'in yönetimi sırasında şekillenmeye başladıkları, gerek Osmanlı gerek Germiyan Beylikleri şairlerinin Osmanlı Sarayında himaye edildikleri bilinmektedir. İpekten, çalışmasında Osmanlı saray çevresinde, henüz küçük çapta olmakla birlikte, ilk şairler topluluğunun Çelebi Mehmet ve II. Murat zamanlarında oluştuğunu, II. Murat'ın şairlere salyâne bağlayan ilk Osmanlı yöneticisi olduğunu belirtir (İpekten 1996: 15). Kemal Yavuz (2014: 136), çalışmasında Emir Süleyman sarayında düzenlenen şiir meclisleri hakkında bilgiler vererek Emir Süleyman'ın, gerek Kütahya ve Hamid ili Sancağı'nda gerekse Edirne ve Bursa'da hüküm sürdüğü yıllarda, şiir meclisleri kurmuş ilk Türk idarecisi olduğunu belirtir.

Tarihî süreç içerisinde Klasik Türk edebiyatının patronaj sistemi incelendiğinde geleneğin, başlangıçtan XVIII. yüzyıla gelinceye değin kendi patronaj ve himaye kültürünü oluşturduğu görülür. Bir başka ifadeyle, gelenekli klasik Türk edebiyatının patronaj ve himaye sistemi de gelenekli bir yapıya bürünmüştür. Bu bağlamda, klasik Türk edebiyatında şair ve patron arasında iletişimi sağlayan en yaygın edebi türün şiir, özellikle de kaside olduğu görülür. Şairin lirizm yeteneğini ortaya çıkarmasına imkân veren uzun bir giriş bölümüyle başlayan kasideler; memduhün övgüsünün yer aldığı methiye, şairin kendinden ve sanatından söz ettiği fahriye ve memduhuna yönelik iyi niyetli dualarının yer aldığı dua bölümünün sıralanışıyla; şairin duygu, düşünce ve isteklerini hamisine kapsamlı bir şekilde ifade ettiği, etkileyici ve maksatlı metinlerdir. Bu yaygın geleneğin istisna başka formlarda örnekleri görülmekle birlikte kasideler, klasik Osmanlı şairlerinin dilekçeleri hükmündedirler. Bu şekilde “bir eser veya kaside sunan yazar sahibine, patronun inayeti türlü biçimlerde kendini gösterir. Sultan mesleğine göre, münşi ise katipliğe, ulemeden ise müderrislik, kadılık gibi ilmiyye mansıbına veya vakıf hizmetine tayin eder; asker ise tımar, zeamet ve hassına terakki verir. Kaside sunan şairlere câize, çoğu zaman gümüş akça (nadiren altın sikke) olarak ve/veya yüklü veya ipekli hilat olarak verilir (İnalçık 2003: 28)”.

XVIII. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı kültür ve sanatı, sonraları Lale Devri olarak adlandırılan eğlence ve yüksek estetik duyarlılığın yaşandığı, aynı zamanda Osmanlı modernleşmesinin ve Osmanlı aydınlarının genişleyen dünya görüşlerinin sanata yansıdığı bir yenileşme dönemini yaşar. Özellikle Damat İbrahim Paşa'nın öncülüğünde başlayan ilim, kültür ve sanat faaliyetleri gelenekten yeniliğe uzanan Osmanlı kültürünün ve sanatının ilk hareketleri olarak değerlendirilebilir. Damat İbrahim Paşa, sadece geleneksel Osmanlı düşünce tarzının değişmesine yol açan isim olarak değil, döneminin kültür ve sanat faaliyetlerinin bilinçli yol göstericisi olarak da Türk tarihinde etkin bir rol oynamıştır. Bu nedenle bu çalışmada Damat İbrahim Paşa, bir kültür ve sanat koruyucusu kimliğiyle sanatçı-hami ilişkisi çerçevesinde incelenerek, adına yazılan eserler, Osmanlı patronaj kültürü üzerinden bir değerlendirilmeye tabi tutulacaktır.

Damat İbrahim Paşa, eski adı Muşkara olan Nevşehir'de doğmuştur. Akrabalarını ziyaret için gittiği İstanbul'da, 1689 yılında Helvacı Ocağı'na kaydolarak Saray'la ilk

¹ Timur-Herat ekolü işret geleneği ve Türk edebiyatına tesirleri konusunda Halil İNALCIK, *Has Bahçede Ays u Tarâb Nedimler Şairler Mutribler*, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2011 isimli çalışmaya başvurulabilir.

temasını sağlamıştır. Darüssaade yazıcı halifesi olarak Edirne'ye görevlendirildiğinde, şehzade olan III. Ahmet'e intisap etmiştir. III. Ahmet padişah olduğunda Darüssaade ağası yazıcılığına tayin edilmiştir (1703). 1717'de III. Ahmet'in kızı Fatma sultan ile nikahlanarak damat olan İbrahim Paşa, 1718'de sadrazam olmuştur. 1730 isyanında öldürülmüştür (Uzunçarşılı 1998: 284). Kaynaklarda Damat İbrahim Paşa hakkında, "vukufllu, düşünceli, kıyaset sahibi, mutedil, kadirşinas, kabiliyetli insanları ileri çeken bir hükümet reisi" olarak bahsedilir. Siyasi ve askeri alanda kayda değer bir başarı sergilememekle birlikte, aktif ve teşkilatçı bir yapıya sahip olduğu belirtilir. Gerek aktif ve teşkilatçı düşünen bir zihin yapısına sahip olması, gerekse III. Ahmet döneminde uzun süre sadrazamlık makamında bulunması kültür ve sanat faaliyetlerindeki etkili ve başarılı çalışmalarına zemin hazırlamıştır. Bununla birlikte, kayda değer eserlerin oluşmasında, bir hamî ve sanat koruyucusu olarak Damat İbrahim Paşa'nın, kültür ve sanata olan yakınlığının ve entellektüel duruşunun da etkisi olduğu muhakkaktır.

Uzunçarşılı, Damat İbrahim Paşa'nın, hat sanatıyla ilgilendiğini, sülüs ve nesih yazılarını önce Hafız Osman'dan ardından hattat Ömer Efendi'den öğrendiğini kaydeder (Uzunçarşılı 1998: 287). Osmanlı tarihi içerisinde edebiyat ve sanat koruyucusu olarak adından söz ettiren devlet adamlarının büyük çoğunluğunun şiirle ilgilendiği bilinmektedir. Damat İbrahim'in sanat, kültür, tarih ve edebiyata olan ilgisine, dönem kaynaklarında sıklıkla işaret edilir. Kaynaklarda Paşa'nın ara sıra şiir söylediğinden bahsedilir (Uzunçarşılı 1998: 287). Aşağıdaki manzume, Damat İbrahim'in kaleme aldığı, III. Ahmet'e minnettarlığını belirten bir tarih manzumesidir.

Niğâh-ı iltifâtın mâyedârı izz ü şân oldu
Hitâb-ı müstetâbın rûh-bahşî cism-i cân oldu
Aceb mi kılsan ihyâ makdemi lûtfunla hünkârın
Kulun bir zerreyim zâtın bana mihr-i cihân oldu.

(Uzunçarşılı, 1998: 287)

Gerek patronaj faaliyetlerinin niteliği, gerekse kendisine sunulan kasidelerin estetik ve sanat değeri Paşa'nın entellektüel seviyesi hakkında bir fikir sahibi olmamıza yardımcı olmaktadır. Lale Devri üzerine yapılan bir çalışmada, 1730 isyanından sonra İbrahim Paşa'nın sadece bir evinden ele geçen kitaplarının sayısının 386 olarak kaydedildiği ortaya konulmuştur (Karahasanoğlu, 2009: 88). Ele geçen kitapların büyük çoğunluğu Türk ve dünya tarihleridir. *Menakıbnameler*, *süleymannameler* ve *divanlar* Paşa'nın ele geçen kitapları arasında kaydedilen edebi eserlerdir. Söz konusu çalışmada Damat İbrahim Paşa'nın kitaplarının sayısının bu kadarla sınırlı olmadığı yukarıda bahsedilen rakamın sadece bir evden ele geçirilen kitaplar olduğu tespiti yapılırken Paşa'nın Şehzadebaşı'ndaki bir vakıf kütüphanesine bağışladığı 814 kıymetli eserin varlığından bahsedilmektedir (Karahasanoğlu 2009: 90). Kitaplara olan merakı, kütüphanecilik ve vakıf faaliyetleri ile düzenlediği şiir meclisleri, Damat İbrahim'in entellektüel profilini tespit etmek için bilgi verici mahiyettedir.

Bu dikkatlerle incelemeye başlayacağımız Damat İbrahim Paşa'nın patronaj faaliyetlerini sadece edebiyat alt başlığıyla değil sanat ve kültür kapsamında ele almak ve

öncelikle diplomasi, matbaacılık ve diğer kültür faaliyetlerinden bahsetmek daha doğru bir değerlendirme yapılmasına imkan verecektir.

Damat İbrahim Paşa'nın Patronaj Faaliyetleri

Damat İbrahim Paşa döneminin Osmanlı düşünce tarihinde en etkili hareketi ilk Türkçe matbaanın kurulmasıdır. İlk Türkçe matbaanın kurucusu İbrahim Müteferrika, Sadrazam Damat İbrahim Paşa ve Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet'e basımevi açılması fikrini getiren kişidir. İlk Türk matbaasının açılması ve kitap basımı faaliyetleri Damat İbrahim Paşa'nın teşvik, yönlendirme ve çabasıyla şekillenir. Müteferrika zamanında 14 yıl içinde toplamı 23 cilt tutan 17 eser basılmıştır. "Bunlar arasında Fransızca bir Türk grameri, Mehmet Çelebi'nin 1721'deki Fransa'daki elçiliğine dair *Sefaretnamesi* ve bizzat İbrahim Müteferrika'nın yazdığı Avrupa Devletlerinin uyguladığı tabiiye bilimi hakkındaki kısa bir Usul-i hikem de vardı (Lewis 1993: 52)." Osmanlı Tarihi'nde matbaada 1728-1820 tarihleri arasında basılan eserlerin künyesi (*Vankulu Lugati* (1728), *Tuhfetü'l- Kibâr fî Esfâr il Ehbâr* (1728), *Gülşen-i Hulefâ* (1730), *Târih-i Timurgurgân* (1729), *Târih-i Mısr-ı Kadîm ve Cedîd; Târih-i Hind-i Garbî* (1729), *Târih-i Seyyâh* (1730), vd.) dönemin kültürel hareketliliği hakkında fikir verici olacaktır. Bu eserler içinde *Târih-i Seyyâh*'ın, Polonyalı Cievit Kurunski tarafından Damat İbrahim Paşa için Latince'den çevrilmesi (Hammer 2003: 114), sadece kitap basımı açısından değil, tercüme faaliyetleri açısından da hareketli bir dönem yaşandığının göstergesidir. Bu noktada matbaadan sonra belki de XVIII. yüzyılın ilmi hareketliliğinin en önemli atılımını, Damat İbrahim Paşa'nın tercüme edilmesini veya yazılmasını teşvik ettiği kitaplar oluşturmuştur. Osmanlı Devletinin kuruluş döneminde yöneticilerin teşvikiyle Arap ve Fars kültürlerini tanımaya yönelik gerçekleştirilen bilinçli çeviri faaliyetlerinin en etkili ve canlı dönemleri, II. Murad, Fatih, II. Bayezid ve Kanuni zamanlarında münferit örneklerle ortaya çıkmış, devlet teşebbüsü olarak XVIII. yüzyılda Tercüme Odası'yla kurumsal bir kimlik kazanmıştır (İpşirli 1987: 33). Sadrazam Damat İbrahim Paşa tarafından kurulan ve devlet destekli ilk entelektüel teşebbüs olan Tercüme Heyeti'nde, dönemin şairleri, Osmanzade Taib, Nedim, Sami, Raşit, İzzet Ali Paşa, Seyyit Vehbi, Nahifi, Şakir, Çelebizade Asım, Mirzazade Salim, görev almıştır. Osmanlı tarihinde sanatçıların ilk kez devlet çatısı altında bir araya geldiği bu topluluk aynı zamanda bir edebi mahfil özelliği de taşımaktadır.

1717 tarihinde, 25 kişilik bir heyetle çalışmalarına başlayan Tercüme Heyeti'nde, Damat İbrahim Paşa'nın yönlendirmeleriyle yapılan çeviri eserler genel olarak tarih, biyografi ve ahlak kitapları olmakla birlikte, özellikle dünya tarihleri ve millet tarihleri dikkat çekmektedir. Tarihi kronolojiye göre, Sadrazam İbrahim Paşa'nın isteğiyle tercümesi başlatılan ilk eser Münecimbaşı Derviş Ahmed Dede b. Lütfullah'ın (ö. 1702) *Câmi 'u'd-düvel* veya diğer adıyla *Sahâifü'l-ahbâr fî vekâyi'i l-â'sâr* adlı, Hz. Âdem'den 1673 yılına kadar olan hadiseleri anlatan Arapça tarih kitabıdır. Nedim, Mirzazade Salim, Neyli, Seyyid Vehbi Efendi, Müstakimzade Mustafa Vefa Efendi, Sır Katibi Hıfzı Efendi, Asım, İzzet Ali Paşa ve Raşid gibi ilim adamlarından oluşan bir heyetin gerçekleştirdiği *Sahâifü'l-Ahbâr* tercümesinin, Nedim tarafından yazılan mukaddimesinde, Tercüme Heyeti'nin çalışmalarında Damat İbrahim Paşa'nın teşvik ve yönlendirmesinin etkisi açıkça görülür:

“Bir gün mübarek meclislerinde, daha önce cennete göçen Sultan İbrahim Han oğlu Sultan Mehmet Han’ın mesut zamanlarında müneccimbaşı olan ve son derece bilgili ve akıllı, yardımsever, güşyâr-ı rasadşinas, fazıl, kamil, hünerli, mert ve dikkat sahibi bulunan Merhum Derviş Mehmet Efendi’nin bir araya toplamak suretiyle telif ettiği Sahâîfü’l Ahbâr adındaki tarihinin sözü edildi. Böyle benzeri görülmemiş bir cevherler hazinesinin sedef gibi kapalı kalmasını, öyle bir abkârî nakışla zamanın sayfalarıyla nakışlanmamasını doğru bulmadı. Bu nefis mecmuanın, gün ışığına çıkmasına vesile olması için, münşîâne tekellüflerinin sadeleştirilip, Türkçe’ye tercüme edilerek kazandırılmasını irade buyurdu. Büyük bir iftiharla itaat ettim. Emsaline bin can ile başlayıp, işbu bin yüz otuz iki Cemaziyel’ahir’inde tercüme hizmetine teşebbüs edildi”, ifadeleriyle eserin tamamlanış sürecini anlatan Nedim, eserin bitirilişi üzerine şu tarihi yazar:

Nedîm bendene fermân buyurduğun tahrîr
Hudâya şükr ki erdi hitâma sultânım
Kusûru var ise ‘afvınla eyleyüp tekmîl
Ne denlü eksik ise tut tamâma sultânım

(Ahmet Refik 1999: 198).

Tercüme odası tarafından yapılan diğer çeviriler ise, *Kitabü's-semâniye fi sımâi't-tabîi*, *İkdü'l-cümân fi târihi ehli'z-zamân* ve *Habîbü's-siyer*'dir (Aydüz 1997: 16; Çelebizade Asım 2013).

Tercüme faaliyetlerinin ücretlendirilmesi konusuna bir açıklık getiren Salim Aydüz, yapılan çalışmalar için ayrılan bir ödenek olmadığını bütün ücretleri Paşa'nın kendi bütçesinden karşılamış olabileceğini ifade etmektedir (Aydüz 1997: 6).

Damat İbrahim adına heyet tarafından tercüme edilen bu eserler dışında, şahıslar tarafından yapılan tercümelemler de bulunmaktadır.

Çelebizade Asım, Gıyaseddin Nakkaş'ın 1422 yılında Farsça olarak kaleme aldığı *Acâ'ibü'l-Letâif* olarak da bilinen *Hutây Sefâretnâmesi* isimli eserini Damat İbrahim Paşa namına (Çelebizade Asım 2013; 15) Türkçe'ye aktarmıştır. Dönemin bir başka şairi Nahifi, Harîrî'nin *Makâmât*'ının ilk on beş celsesinin bir tercümesini yaparak İbrahim Paşa'ya sunmuştur (Gibb 1999, 325). Ayrıca Safâyî, *Tezkîresi*'nde İshak Efendi'nin, Ebu'l-leyl'in *Bostânü'l-Ârifîn Tercümesi*'ni Paşa'ya sunduğu belirtmektedir (Çapan 2005: 83).

Damat İbrahim Paşa'nın patronaj faaliyetleri sadece çeviriler çerçevesinde kalmamıştır. Yukarıda bahsedilen çeviri eserler dışında Paşa'nın isteği üzerine kaleme alınan ve ona hediye edilen eserler ise şöyle sıralanabilir. XVIII. asır şuara tezkirelerinin üçü, *Safâyî*, *Sâlim* ve *Beliğ Tezkîreleri* Damat İbrahim Paşa adına yazılmıştır.

Safâyî, *Tezkîresi* (1720)'ni Damat İbrahim Paşa'nın sadreti sırasında tamamlayarak Paşa'ya sunmuş bunun neticesinde şikk-ı sani defterdarlığına atanmış ölünceye kadar bu görevde kalmıştır (Çapan 2005: 9). *Safâyî Tezkîresi*'nde, şair ve

yazarların biyografilerini kaydederken, sanat koruyucusu olarak Damat İbrahim Paşa'ya sıklıkla atıfta bulunur.

Sâlim, 1722'de tamamladığı “Paşa'nın muhterem meclislerine dahil olduğunda götürdüğü hediyesi” (İnce 2005: 6) olarak tanımladığı *Tezkîresi*'ni, İbrahim Paşa'ya sunmuştur.

Damat İbrâhim Paşa'nın isteği üzerine yazılan ve onun tarafından iltifat gören bir diğer tezkire ise Seyyid İsmâil Belîğ Efendi'nin (ö. 1729) *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân* isimli Bursa şairleri tezkiresidir. Belîğ, eserini tamamladığında Damat İbrahim'in kendisini Faizi'nin *Zübdetü'l-Eş'ar*'ına zeyl yazması yönünde teşvik ettiğinden bahseder (Abdulkadiroğlu 1999: 3). Bu teşvikle 1726'da *Nuhbetü'l-âsâr li zeyl-i zübdetü'l-eş'âr* adıyla, Kafzâde Fâizi'nin *Zübdetü'l-eş'âr* adlı tezkiresine bir zeyl yazmıştır. Belîğ ayrıca, *Gül-i Sadberg* adlı, yüz hadisin birer beyitle açıklanmasından ibaret olan eserini de İbrâhim Paşa'nın beğenerek kendisini hacca göndermesi ümidiyle kaleme almıştır.

Damat İbrahim'in musahibi ve gözde şairi olan Osmanzade Taib'in de İbrahim Paşa'nın teşvikiyle oluşturduğu pek çok eseri bulunmaktadır. Kaynaklarda, aynı zamanda reis-i şâirân da olarak anılan Tâib'in, *Telhîs-i Mehâsinü'l-Edeb* isimli eserini Paşa'nın teşvikiyle oluşturduğunu, *Hadîkatü'l-Mülûk* isimli telif eserini ve *Mehâsinü'l-edeb* isimli tercümesini ise Paşa'ya sunduğunu belirtilir (Tuğluk 2013) <http://www.turkedebiyatilisimlersozlugu.com>, (31.10.2017). Ayrıca, Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin (ö. 1732) *Sefâretnâme-i Fransa* adlı eseri ve İbrahim Müteferrika'nın *Târîh-i Seyyah* adlı eserini İbrâhim Paşa'ya ithaf ettiğini biliyoruz (Aydüz 1997: 166, 168).

Aynı şekilde Seyyid Vehbî'nin *Sûrnâme*'si, Damat İbrahim Paşa'nın teşvikiyle yazılıp III. Ahmet'e sunulmuştur. Paşa, düğünün bütün detaylarının kaydedilmesi için eserin özellikle nesir tarzında yazılmasını teklif etmiştir (Arslan 2009: 11).

Damat İbrahim Paşa döneminin patronaj faaliyetleri şüphesiz ki en geniş faaliyet alanını şiir sahasında bulmuştur. Tarihçi Hammer, III. Ahmet'in yirmi yedi yıl süren saltanat döneminin ikinci yarısında, Damat İbrahim Paşa'nın on iki yıllık bir zamanı içine alan vezir-i âzamlığı sırasında parlayan, yaklaşık yüz şair ve yazar adı vermektedir (Hammer 2003, 114). Bu sayıya şura tezkirelerinde kaydedilen şairler de eklendiğinde yükselen rakam, bu dönem sanat koruyuculuğunun etkinlik alanını ortaya koymaktadır. Aynı zamanda şair, müzisyen ve hattat olan Sultan III. Ahmet ile Damat İbrahim Paşa'nın çevresinde oluşan bu eğlence ve sohbet ortamında devrin şairleri, başta padişah olmak üzere saray halkına kasideler yazarak yeteneklerini göstermeye çalışmışlardır. Necib mahlasıyla şiir yazan III. Ahmet ve Sadrazam Damat İbrahim Paşa, Lâle Devri'nde adlarına en fazla kaside yazılan iki isimdir. İncelenen *divanlar* ile *Fâiz ve Şâkir Mecmuaları*'nda sadrazam adına yazıldığı tespit edilen 82 şaire ait 242 kaside (Hakverdioğlu 2007: 16), Damat İbrahim Paşa'nın bu dönem edebiyat çevreleri için en kayda değer patronajı gerçekleştirdiğinin ipuçlarını vermektedir.

Osmanlı patronajının yaygın iletişim formu kasideler olmakla birlikte, gelenekli şiirdeki değişim bu kuralı geniş çapta değiştirmiştir. Değişen edebi gelenek, beraberinde yenileşen bir övgü kültürü oluşturmuş, klasik dönemde kaside formuyla gerçekleşen övgü edebiyatı, XVIII. yüzyılda farklı nazım şekilleriyle kaleme alınan geniş bir eser çerçevesine ulaşmıştır. Klasik Türk şiirinden modern şiire geçiş aşamasında şair-memduh

ilişkinin de geleneksel yapıdan uzaklaşması, özellikle methiye konulu şiirlerin formlarındaki değişikliklerde karşımıza çıkar. Bu noktada tespit ve değerlendirmelerimizi, gerek dönemin en başarılı şairi olması, gerekse patronaj faaliyetlerinin merkezindeki en popüler sanatçı olması ve kendi döneminin pek çok şairi tarafından modellenmesi dolayısıyla *Nedîm Dîvânı* üzerinden vermek yeterli olacaktır.

Nedîm Dîvânı'nda yer alan tardiyye (Macit 1997: 228), Damat İbrahim Paşa'nın bir beyitini tazmin ettiği tarih (Macit 1997: 222) ve gazelle (Macit 1997: 111) de, Damat İbrahim Paşa için yazılan şiirleri, yeni bir övgü çerçevesine taşımıştır.

Nedîm Dîvânı, söz konusu şekil yenilikleriyle birlikte, şair-memduh ilişkisi açısından da dikkat çekici özellikler arz eder. Nedîm, Damat İbrahim Paşa'nın Afganistanla barış yapılması üzerine yazdığı tarih beyitini tazmin ettiği yukarıda bahsedilen terci-i bendde, şair-hami ilişkisini patronaj zemininden çıkararak daha edebi bir düzleme dönüştürür.

Bu dikkatlerle incelenen *divanda* 52 şiirde İbrahim Paşa'dan bahsedildiği. 21 kasideenin 19 unun müstakilen İbrahim Paşa övgüsü için yazıldığı, 2 kaside de III. Ahmet övgüsünden sonra İbrahim Paşa'nın övgüsüne geçildiği görülür. Nedim, 31 tarih kıtasını da mimari eserlerin yapım, onarım ve kutlamaları gibi muhtelif vesilelerle Damat İbrahim Paşa adına yazmıştır. *Nedîm Dîvânı*'ndaki Damat İbrahim Paşa adına yazılan methiye şiirlerindeki hitap, övgü kalıpları ve diğer klişe kullanımların da gelenek içinde farklı bir söyleyişe ulaştığı yani şairin memduhuna seslenişinin de değiştiğini söylemek mümkün görünmektedir. Damat İbrahim'in çevresindeki şairlerle ilişkisine şair-memduh çerçevesinden baktığımızda Paşa'nın bu ilişkiyi sadece akademik ve edebi çerçevede tutmadığı, musahabet düzleminde bir paylaşım gerçekleştirdiği görülecektir. *Küçükçelebizade Asım Tarihi*, gerek düzenlenen meclisler gerekse bu meclislerde paşaya söylenen şiirler hakkında detaylı anlatımlar içermektedir (Asım Tarihi 2013). Dönemin en itibar sahibi şairi Nedim'in, hamisi olan İbrahim Paşa ile olan ilişkisi gerçek bir "nedim"lik zemininde gerçekleşmiş görünmektedir. Daha samimi, ilişkilerin yakınlık derecesini ortaya koyan teklifsiz söyleyiş üslubu Nedim in methiyelerinde dikkat çeker. Damat İbrahim'in döneminde artan sosyal eleştiriler ve önce Beşiktaş Sarayı ardından diğer bürokratların konaklarına yönelik gerçekleştirilen taşlı saldırılar karşısında kaleme aldığı (Ali Canip 1926: 9) memduhunu teselli edici nitelikteki aşağıdaki kıta ilişkideki yakınlık derecesini ortaya koyucu özelliktedir.

Sarây-ı şehriyârî bir aceb bâğ-ı meserretidir
Kurulmuşdur esâsı izz ü câh-i iftihâr üzre
O bâğım her dırahtı mîve-dârî izz ü devletdir.
Atarlar taşî elbette dıraht-ı mîve-dâr üzre

(Macit 1997: 198)

Lale Devri kasidelerinin pek çoğunda III. Ahmet övgüsünden sonra Damat İbrahim Paşa övgüsü yer almaktadır. İki methiyeli bu kaside geleneği şüphesiz ki daha erken tarihlerde de kullanılmış olmakla birlikte bu dönem methiye kültüründe yaygın bir teknik halinde görülmektedir. Bu durumu, dönemin kültürel yapısıyla, padişah ve sadrazam arasındaki yakın ilişkiyle ve şairlerin her iki memduh tarafından kabul gören bir himaye sistemine tabi olmalarıyla izah etmek mümkündür. Nedîm Dîvânı'nda yer

alan 19 kaside, Damat İbrahim Paşa adına yazılmıştır. Nedim, III. Ahmet adına yazdığı iki kasidede padişah övgüsünden sonra sözü Damat İbrahim'e getirerek adeta iki methiye yazar.

Nedim Dîvânı'nda Damat İbrahim adına yazılan şiirler üzerinde örneklendirilen bu tespitlerin izlerini dönemin diğer şairlerinin *divan*larında da sürmek mümkündür. Methiye dilinde, ifadede ve üsluptaki değişim ve yenileşme, dönem şairlerinin patronaj arayışının etkisiyle ortaya çıkmış görünse de değişen sosyo-kültürel yapının da bu duruma etkisi muhakkaktır. Damat İbrahim Paşa'nın Türk devlet adamlarını önemli mevkilere ataması ve alt kadrolarını da Türklerden oluşturması, devlet yönetiminde Enderundan yetişme devşirmelerden ziyade Anadolu'dan gençlerin kabulü XVIII. yüzyıl klasik Türk şiirindeki mahallileşme hareketini ortaya çıkaran (Özgül 2006: 352) unsurlardan biri olarak ortaya çıkmış, bu durum şüphesiz, şiir geleneğinde özellikle kaside üslup ve terminolojisinde yukarıda bahsettiğimiz değişikliklere kısmi de olsa zemin hazırlamış olmalıdır.

Şüphesiz Damat İbrahim Paşa döneminde kaleme alınan bütün övgü şiirleri, farklı nazım şekilleri ve değişik övgü kalıplarıyla kaleme alınmamıştır. Geleneği takip eden pek çok şair klasik methiye kültürünün devamı mahiyetinde eserler ortaya koymuştur. Sadece kaside şekliyle yazılan 242 methiye ve ona ilave olarak farklı nazım şekillerinde yazılan övgü şiirleri sayısal bir artışa neden olmuş, bu sayısal artış edebiyatın genelinde olduğu gibi, methiye konulu eserlerde de niteliğin azalmasına sebep olmuştur. Münir Aktepe (1958: 62), *1730 Patrona İsyanı* isimli çalışmasında dönemin sosyal hayatı ve eğlence meclisleri hakkında bilgi verirken, şiir ve eğlence meclislerinin sayısı ve düzenleniş sebeplerinin artışına özellikle dikkat çekmektedir. Genç sultanların evlilik törenleri, şehzadelerin veladetleri, sünnet düğünleri gibi geleneksel kutlama törenlerine ilave olarak bu dönemde, İran siyasetindeki başarılar, tersanede yeni gemilerin denize indirilmesi gibi artan yeni eğlence vesileleri, şairlere memduhlarına yeni şiirler sunmak için uygun sosyal ortamlar sağlamıştır. Bununla birlikte caize ve makam beklentilerinin ifade aracı haline gelmesi özellikle tarih kıtalarını artırmakla birlikte nitelik düşüklüğüne de sebep olmuş, nihayet "Sünbülzade Vehbi'nin de dediği gibi tarihler söz pazarının en ucuz metaları haline gelmiştir (Ceylan 2013: 249)". Tarih düşürme ve methiye kültüründeki bu nitelik kaybı, sadece şiir sahasıyla sınırlı kalmaz. Bu dönem tarih yazıcılığının da benzer bir nitelik kaybı yaşadığı görülür. Bu bağlamda Küçük Çelebizade Asım'ın, *Tarihi*'nde, dönemin önemli sosyal ve siyasal olayları hakkında yeterli bilgi vermeye gerek duymazken, eserini neredeyse İbrahim Paşa övgüsü olacak şekilde, Çırağan sefalarını, helva sohbetlerini, Sadabad eğlencelerini anlatan bir tarih manzumesine dönüştürmesi (Ali Canib 1926: 3) Lale Devri'nde patronajın ulaştığı noktayı tespit etmemiz açısından ilginç bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç

Damat İbrahim Paşanın patronaj faaliyetleri, Türk edebiyatının son klasik döneminde şiir sahasında özellikle tarih manzumeleri ve kaside yazıcılığında olduğu kadar, Türk ve dünya tarihi gibi ürünlerin tercüme veya telif olarak kaleme alınmasında etkin rol oynamıştır. İbrahim Paşa'nın özellikle uzun süre sadrazam olarak kalmayı başarmasının yansımaları, kültürel yönlendirmelerde başarılı sonuçlar elde etmesinde ve patronaj faaliyetlerinde ortaya çıkmıştır. Bu dikkatle incelenen dönem edebiyatında, ilk dikkati çeken özellik kendine has, samimi ve ilişkilerin yüz yüzelığının esas olduğu bir patronaj kültürünün ortaya çıkmış olmasıdır.

Damat İbrahim'in himaye ettiği şairler eğitim seviyesi yüksek, döneminin entelektüel sayılacak aydınlarıdır. Bu isimlerin Paşa'ya sundukları şiirler incelendiğinde eserlerin gelenekli klasik Türk şiirinin devamı mahiyetinde ancak yeni ve mahalli bir geleneğin de başlangıcı durumunda oldukları görülür. Özellikle kaside teşbiplerindeki yeni, içten, samimi ve gündelik hayatın izlerini taşıyan konular, methiye kültürünü geniş bir çerçeveye taşımıştır. Artan sosyal olaylar ve eğlence kültürü, şairlerin methiye yazmasına imkan sağlarken bu durum beraberinde geniş bir övgü çerçevesini oluşturmuş tardıyye, müseddes, gazel gibi formlarla da methiye yazılmasına zemin hazırlamıştır. Aynı şekilde methiye yazılmasına imkan veren olaylar tarih manzumelerinin sayısını da artırmış ancak bu niceliksel çokluk genel olarak nitelikli bir üretim gerçekleştirilememiştir. Özellikle Küçükçelebizade Asım'ın *Tarihi*'ni Damat İbrahim Paşa'yı övme vesilesi olarak kullanıp dönemin sosyal ve siyasal gerçeklerinden bahsetmeyi ihmal etmesi, tarih yazıcılığının da bu nitelik kaybından nasibini aldığı ortaya koymaktadır.

Bu tespitlerle değerlendirilen Damat İbrahim Paşa'nın edebiyat patronajının adına yazılan methiye amaçlı şiirlerle birlikte, özellikle tercüme eserler ile kitap yazımı, basımı ve tarih yazıcılığı alanlarında yoğunlaştığı görülmektedir. Bilhassa matbaanın kurulma sürecindeki desteği, yaptırdığı tercüme ve yazılmasını teşvik ettiği eserler dikkate alındığında, XVIII. yüzyıl Osmanlı kültür hayatının merkezindeki en etkin yöneticinin Damat İbrahim Paşa olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Kaynaklar

- Ahmet Refik. (1999). *Osmanlı Alimleri ve Sanatkarları*. İstanbul. Timaş Yayınları.
- Aktepe, Münir. (1958). *1730 Patrona İsyanı*. İstanbul. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Anar, Turgay. (2012). *Mekândan Taşan Edebiyat “Yeni Türk Edebiyatında Edebiyat Mahfilleri”*. İstanbul. Kapı Yayınları.
- Aydüz, Salim. (1997). “Lale Devrinde İlmî Faaliyetler”, *Divan İlmî Araştırmalar Dergisi*. S/1, s. 143.
<http://www.divandergisi.com/downloadPDF.aspx?filename=26.pdf> (06.11.2017).
- Berkes, Niyazi. (2004). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. İstanbul. Yapı Kredi Yayınları.
- Ceylan, Ömür. (2013). *Türk Edebiyatı Tarihine Umumi Bir Bakış* (Editör: Kayahan ÖZGÜL). Ankara. Kurgan Edebiyat.
- Durmuş, Tuba Işınsoy. (2017). “Osmanlı Saray Kültürünün Bir Parçası Olarak Sanatçı Nedim/Musâhipler”, *Milli Folklor*. S. 144. s. 16.
- Gibb, E.J. Wilkinson. (1999). *Osmanlı Şiir Tarihi*. Ankara. Akçağ Yayınları.
- Hakverdioğlu, Metin. (2007). *Edebiyatımızda Lâle Devri ve Nevşehirli Damat İbrahim Paşa’ya Sunulan Kasideler*. İnceleme-Metin. (Doktora Tezi). Konya. Selçuk Üniversitesi. S.B.E.
- Hammer, (Baron Joseph Von Hammer Purgstall). (2003). *Büyük Osmanlı Tarihi*. Üçdal Neşriyat.
- İnalçık, Halil, (2003). *Şair ve Patron. Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme*. Ankara. Doğu-Batı Yayınları.
- İnalçık, Halil. (2011). *Has Bahçede Ays u Tarâb Nedimler Şairler Mutribler*. İstanbul. İş Bankası Yayınları.
- İpekten, Haluk. (1996). *Divan Edebiyatında Edebi Muhitler*. İstanbul. MEB Yayınları.
- İpşirli, Mehmet, (1987). “Lale Devrinde Teşkil Edilen Tercüme Heyetine Dair Bazı Gözlemler”. *Osmanlı İlmî ve Mesleki Cemiyetleri* (Editör: Ekmeleddin İhsanoğlu). İstanbul.
- İsmâil Belîğ, *Nuhbetül Âsâr fî Zeyli Zübdetil Eş’âr*. (1999). (Haz. Abdülkerim Abdulkadiroğlu). Ankara. AKM Başkanlığı Yayınları.
- İzzet Ali Paşa Hayatı, *Eserleri, Edebi Kişiliği, Divân, Nigârname*. (1998). (Haz: A. İrfan Aypay). İstanbul.
- Karahasanoğlu, Selim. (2009). *A Tulip Age Legend: Consumer Behavior and Material Culture in the Ottoman Empire (1718-1730)*. New York. Binghamton University State University of New York.
- Lewis, Bernard. (1993). *Modern Türkiye’nin Doğuşu*. Ankara. TTK Yayınları.
- Mauss, Marcel. (2011). *Sosyoloji ve Antropoloji*. Ankara. Doğu Batı Yayınları.
- Mustafa Safâî Efendi, *Tezkîre-i Safâî*. (2005). (Haz: Pervin Çapan). Ankara. Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Nedîm Divânı*. (1997). (Haz: Muhsin Macit). Ankara. Akçağ Yayınları.
- Neyli ve Divânı*. (2005). (Haz: Sadık Erdem). Ankara. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Özgül, M. Kayahan. (2006). *Divan Yolundan Pera’ya Selametle, Modern Türk Şiirine Doğru*. Ankara. Hece Yayınları.

- Târih-i Râşid ve Zeyli, Râşid Mehmet Efendi, Çelebizade İsmail Asım Efendi.* (2013). (Haz: Abdulkadir Özcan, Yunus Uğur, Baki Çakır, Ahmet Zeki İzgöer). İstanbul. Klasik Yayınları.
- <http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com>), (05.11.2017).
- Tezkîretü 'ş-şuârâ,* Sâlim Efendi. (2005). (Haz: Adnan İnce). Ankara. Atatürk Kültür Merkezi Yayınları,
- Tuğluk, İbrahim Halil, (2013). “Tâib, Osmanzâde Tâib”
<http://www.turkedebiyatilisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=1005>,
(görüntüleme: 31. 10. 2017).
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. (1988). *Osmanlı Tarihi*. Ankara. 6. Cilt. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yavuz, Kemal. (2014). “Türk Edebiyatında Şiir ve İlk Şiir Meclisleri”. *Türkiyat Mecmuası*. C 24/Bahar. <http://www.journals.istanbul.edu.tr>. (06. 11. 2017).
- Vehbi Sûrnâmesi.* (2009). Haz. Mehmet Arslan. İstanbul. Sarayburnu Kitaplığı.
- Yöntem, Ali Canip. (1926). “Teceddüdperver Vezirlerden İbrahim Paşa”. *Hayat Mecmuası*. S.5.
- Yöntem, Ali Canip, (1926). “Çelebizade Asım”. *Hayat Mecmuası*. S.20.